

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

F. Grijzenhout, *Feesten voor het vaderland. Patriotse en Bataafse feesten 1780-1806* (Dissertatie Vrije Universiteit 1989; Zwolle: Waanders, 1989, 215 blz., f49,75, ISBN 90 6630 183 x).

Wie waren C. van Cuylenburgh, J. Andriessen, J. Buys, N. Muys, J. van Drecht, L. A. Claessens en R. Vinkeles? Het zijn slechts enkele van de vele kunstenaars, die aan het einde van de achttiende eeuw de aspiraties en verwachtingen van een nieuwe en betere tijd in beeld brachten. Zij beoefenden kunst in dienst van een ideaal en deze werd door kunsthistorici tot dusverre niet erg hoog geschat omdat hij 'toegepast' was. Daarom is er nog maar weinig aandacht aan besteed. Deze studie van Grijzenhout maakt definitief een einde aan deze situatie. Aanvankelijk opgezet als kunsthistorisch onderzoek naar de patriotse en Bataafse iconografie van de jaren tachtig en negentig is het geheel geworden tot een veelomvattende schildering hoe tijdens feesten in die periode de politieke denkbeelden in decoraties vorm werden gegeven. Hierbij heeft Grijzenhout zich laten inspireren door het werk van M. Ozouf en M. Vovelle, de eerste wat de georganiseerde feesten van de Franse revolutie betreft, de tweede wegens zijn kijk op spontaan geuite vreugdebetuigingen. Grijzenhout wil dus ondanks zijn kunsthistorische uitgangspunt de artistieke uitingen niet als een geïsoleerd fenomeen beschouwen. Hij zoekt tevens naar ontwikkeling en verandering in de organisatievormen en in de samenstelling van de groepen deelnemers aan de feesten. Bovenal stelt hij zich de vraag in hoeverre de feestelijke bijeenkomsten met hun iconografie en organisatievorm een weerspiegeling vormden van de politieke verhoudingen en idealen van het moment.

Eerst probeert de auteur de politieke symbolen die sinds de Opstand gemeengoed waren geworden nader aan te geven. Hij signaleert al direct het probleem dat naast het Bataafs verleden de 'tuin' of de 'maagd' stedelijke, gewestelijke of zelfs de hele Republiek betreffende implicaties konden hebben. Deze vaagheid werd hooguit wat minder waar staatsgezinden of volgelingen van Oranje in het gemeenschappelijke erfgoed eigen accenten aanbrachten om hun bedoeling te expliciteren. Werden deze op prenten en schilderijen waar te nemen symbolen nu ook tijdens feesten gebruikt? Grijzenhout moet constateren dat er een bescheiden traditie in die zin bestond tijdens schutterrijbijeenkomsten en intochten van buitenlandse vorsten en stadhouders. De staatsgezinden lieten zich lang onbetuigd en begonnen zich pas gedurende de jaren zeventig in besloten gezelschap met semi-religieuze en sterk literair getinte rituelen als bedevaarten, geloofsbelijdenissen en het oprichten van tempels bezig te houden. Het zal niet verbazen dat de jaren tot 1787 cruciaal waren: alle aspecten van het dagelijks leven kregen een politieke lading zo ook de uitingen van vreugde. Er ontstond echter geen weloverwogen politiek van feesten. Zorgvuldig laat Grijzenhout ons zien hoe beide partijen elkaar wat vormen van openbaar optreden betrof scherp in de gaten hielden en als gevolg daarvan wat bijvoorbeeld exercitie en plechtige maaltijden aanging imiteerden. Van originaliteit in de patriotse iconografie kan volgens hem nauwelijks gesproken worden. Weloverwogen werden bepaalde onderdelen uit oudere voorstellingen zonder meer overgenomen, maar de stadhouder en de religie, die met hem werd vereenzelvigd, verdwenen uit de afbeeldingen. Met name het traditionele symbool van de tempel vertegenwoordigde vrijheid en eendracht op papier en in werkelijkheid zoals te Haarlem en Utrecht waar eedsafleggingen onder zo'n koepeldak plaats vonden.

Na 1787 namen de Oranjegezinden in hun reactie pas goed de patriotse vormen over. De patriotten hebben echter, zo concludeert de auteur, hun aanwezigheid bij de Franse feesten in de ballingjaren op een enkele uitzondering na niet laten doorwerken in de organisatie en iconografie van de Bataafse feesten. In Nederland was geen sprake van een uitgebreide reflectie

op de Franse revolutie en haar feesten. Het geloof vormde een grote barrière en men nam slechts elementen uit de Franse beeldtaal over. Uitgebreid bespreekt Grijsenhout vervolgens de Bataafse pogingen na 1795 tot een politiek van feesten te komen. De nieuwe machthebbers wilden door openbare plechtigheden het nationaal karakter van het volk vormen. Zelf geeft de schrijver toe dat de Bataafse feesten op onderdelen enigszins aan gedachtenarmoede leden. De voorstellingen waren inderdaad zeer eclectisch van aard en zoals een tijdgenoot zei: 'de vrijheidsboomen tierden in ons land niet best'. Dat het ware enthousiasme ontbrak werd vooral duidelijk toen de agent van nationale opvoeding Van der Palm zijn zeer terughoudende denkbeelden over festiviteiten formuleerde. Gezien het feit dat het hoogtepunt van de nationale feesten in het unitaristische halve jaar 1798 viel mag het een wonder heten dat er nadien nog enige zuinige vieringen voorkwamen. De vrede van 1802 werd weer met een ouderwetse dank- en bededag opgeluisterd, tijdens welke elke verwijzing naar vrijheidsstrijd of revolutie ontbrak.

Deze poging tot samenvatten kan in geen dele recht doen aan de rijke inhoud van dit mooi geïllustreerde werk. Grijsenhout beheerst zijn stof volkomen en al meent de historicus dat sommige kunsthistorische beschrijvingen (op zich waardevol wegens nieuwe toeschrijvingen) wel eens al te zeer gerekt worden, het verhaal is zeer leesbaar. Ook de historische achtergrond in het algemeen en dankzij uitgebreid onderzoek in het bijzonder van de feestelijkheden is goed weergegeven. Desondanks zijn er enkele kanttekeningen te maken bij de conceptionele en analytische delen van het boek. Een eerste is dat het begrip 'feest' zeer diffuus overkomt. Als we Ozoufs definitie strict zouden toepassen bleven in Nederland alleen de grote Bataafse feesten over. Maar bij Grijsenhout vallen de besloten bijeenkomsten bij Burman op Santhorst, de Doggersbankrage, de penning voor de erkenning van de Verenigde Staten, de besloten maaltijden van de regenten, het optreden van exercitiegenootschappen, de eedsaflegging der nieuwe vroedschappen en de verering van vader Hooft na 1787 onder dit begrip. Een nadere omschrijving zou gewenst zijn, want nu lijkt het of elke beschikbare uiting in beeld ter verdediging van idealen, of deze nu voor een klein of een groot publiek, in een besloten of grote openbare ruimte geschiedde, 'feest' is. Hiermee verband houdt de enigszins problematische ruimere duiding, die de auteur geeft van de afbeeldingen. Zij waren volgens hem niet erg origineel, zeer literair van aard en vertoonden in dit verband dikwijls een utopische dimensie. Maar het is twijfelachtig of wij bijvoorbeeld bij de interpretatie van de voorliefde voor ronde tempels aan de hand van enkele metaforische opmerkingen tot de aanwezigheid van een politieke utopie in architectonische vorm mogen concluderen. Lieden als P. 't Hoen en B. Bosch hadden met anderen welomlijnde ideeën over de politieke toekomst en er bestonden politieke programma's. Hun metaforen gaven die aan en zij zullen utopia, al was het maar in de beperkte definitie van literair genre, niet nodig hebben gehad, want hun ideaal was duidelijk genoeg. Ook het vraagstuk van de 'originaliteit' lijkt door de auteur weinig in zijn historische context te zijn gezien. Het is jammer dat zijn boek geen register bevat want dan hadden we makkelijker kunnen vaststellen welke beelden continu zijn voorgekomen en welke niet. Dat vele oude motieven in nieuwe samenstelling bleven is ook uit het revolutionaire Frankrijk bekend en het kon ook niet anders. De beschouwers hadden het al moeilijk genoeg met de allegorieën. Terwijl in deze 'Sattelzeit' het historisch bewustzijn ontwikkeling, misschien zelfs breuk ging insluiten verliep deze verandering zo langzaam dat alleen identificatie van traditionele 'oude', en dus veelal 'betere' beelden een basis was voor het introduceren van 'nieuwe'. Deze opmerkingen in de marge doen echter niets af aan de grote waardering voor deze originele pioniersstudie, het eerste Nederlandse standaardwerk op dit gebied.

E. O. G. Haitzma Mulier

R. van der Laarse, *Bevoogding en bevinding. Heren en kerkvolk in een Hollandse provinciestad, Woerden 1780-1930* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam, Hollandse historische reeks XII; 's-Gravenhage: Stichting Hollandse Historische Reeks, 1989, 454 blz., f65,-, ISBN 90 72627 03 2).

In 1985 verscheen onder redactie van J. C. H. Blom en C. J. Misset het boek *Broeders sluit U aan*, een bundeling van een zevental verzuilingsstudies over even zoveel Hollandse gemeenten. Een van die *casestudies* betrof de ontwikkeling van de katholieke verzuiling in Delft. Dezelfde auteur, de historicus Rob van der Laarse, promoveerde in 1989 (cum laude) op een andere lokale studie, na een mislukte poging om beide steden in een vergelijkend perspectief te behandelen. Het lijvige resultaat van het Woerdense onderzoek wil meer zijn dan een lokale verzuilingsstudie of een kerkgeschiedenis op micro-niveau. De auteur spreekt zelf van een 'historische gemeenschapsstudie', een 'integrale' geschiedschrijving met een sterk antropologische inslag en waarin de wisselwerking tussen sociaal-economische en mentaal-culturele veranderingen bestudeerd wordt.

Waarom Woerden, dit kleine provinciestadje (in 1850 ca. 3.500 inwoners) gelegen aan de Oude Rijn op de grens tussen Zuid-Holland en Utrecht? Het is een interessante keuze en om meer dan een reden. Hier, in het Stichts-Hollands weidegebied klopt het hart van calvinistisch Nederland; hier stond de wieg van de Anti-Revolutionaire Partij, hier bevindt zich het decor van de vele kerkscheuringen die het protestantisme in de vorige eeuw moest ondergaan. Maar in het orthodoxe bolwerk dat Woerden was, woonde ook een vrij grote katholieke minderheid van ca. dertig procent. Van der Laarse concentreert zich op de protestantse ontwikkeling tussen 1780 en 1930 en laat de katholieken grotendeels voor wat zij zijn. Dat is om allerlei praktische redenen heel begrijpelijk, maar de beperking doet wel een beetje afbreuk aan de integrale pretenties, temeer ook omdat Van der Laarse aan de tegenstelling tussen 'Rome' en 'Dordt' een sterk dynamiserende werking in het verzuilingsproces toekent. Behalve uit een oogpunt van religieuze samenstelling is Woerden tenslotte ook nog interessant om zijn sociaal-economische ontwikkeling: de stad had een duidelijke marktfunctie, een goed ontwikkelde middenstand en een proto-industrie in de vorm van een eeuwenoude steen- en pannenfabricage. Terwijl de klei-industrie in de tweede helft van de negentiende eeuw in verval raakt, vindt vanaf de jaren tachtig een proces van de-industrialisering plaats: het 'regime van klei' maakt plaats voor dat van de kaas.

Van der Laarse periodiseert zijn onderzoek in drie tijdvakken: 1780-1845, 1845-1880 en tenslotte 1880-1930. In de eerste periode valt de Afscheiding (1834). De auteur laat hier zien hoe de herleving van het al eeuwenoude piëtisme — de 'bevindelijkheid' — samenhangt met het economisch verval en de epidemieën, die vooral de lagere volksklassen troffen. Die 'bevindelijke', sterk, individualistische geloofsoriëntatie, die deel uitmaakte van de volkscultuur van panarbeiders, binnenschippers, kleine middenstanders en boeren, is een constante in de hele ontwikkeling van het Woerdense protestantisme. Vrijwel gelijktijdig met deze religieuze ontwikkeling speelt zich rond 1830 een politieke wisseling van de wacht af: de oude 'verlichte' ambtsaristocratie, waaronder vele dissenters en medici, moet het veld ruimen voor een nieuwe burgerlijke elite: het fabrikantendom uit de klei-industrie; zowel in de gemeenteraad als in de kerkeraad gaan deze hervormde, maar tegelijkertijd ook liberale *nouveaux riches* de dienst uitmaken. Fraai illustreert Van der Laarse hier hoe politiek en godsdienst met elkaar verweven zijn: in de Afscheiding is een alliantie zichtbaar tussen het piëtistische kerkvolk en de oude van het kussen gestoten patricische elite.